
Відзиви. Рецензії. Повідомлення

Пучков Андрій Олександрович
доктор мистецтвознавства, професор

НОВЕ НАУКОВЕ ПІДґРУНТЯ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОМИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

[Українська енциклопедія етномистецтвознавства та етнокulturології: [у 5 т.] / Ред. рада: В.А. Бітаєв, Ю.П. Богуцький, А.В. Чебикін, В.Г. Чернець та ін. / НАМ України, Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв, Ін-т культурології НАМ України. – К.: НАККІМ, 2014. – Т. 1–5.]

Пучков Андрій Олександрович, доктор мистецтвознавства, професор
Новое научное основание украинского этноискусствознания

Puchkov Andriy, Doctor of Arts, Professor
New scientific foundation of the Ukrainian ethnic art studies

П'ять томів Української енциклопедії етномистецтвознавства та етнокulturології, виданих за сприяння Міжнародного фонду Національної академії мистецтв України, охоплюють майже весь лексичний спектр явищ сучасного етномистецтвознавства та етнокulturології. Автори видання – близько трьохсот фахівців у всіх галузях гуманітарного знання – розглянули етнокulturальну форму суспільного розвитку в контексті життєдіяльності людини та нації, функціонування національної культури та мистецтва, зокрема сучасного.

Червоною ниткою, яка начебто брошурує монблан Енциклопедії в єдине ландшафтне ціле, проходить прагнення довести необхідність створення цілісної концепції етнополітичного становлення України переважно крізь призму культури як колективного суспільного феномена, ствердження перспективності етнокulturальної парадигми культурної сфери життя, усвідомлення важливості магістральних етнокulturальних змін або ж фіксації традиційного уявлення про минуле, що чи не вперше схоплене корпусно і послідовно.

Як зазначається у редакційній передмові, знайомство з Енциклопедією передбачає певне дистанціювання читача від тих або інших явищ культури і мистецтва та їхніх артефактів – хронологічне, географічне або навіть ментальне – і величина цього дистанціювання не є випадковою так само, як, скажімо, локалізація точок зору перед картинами імпресіоністів. Досить поглянути трохи здалеку або трохи заблизько – і враження зникає, фарби склеюються, простір перестає дихати. Так само спрацьовує і культурна дистанція. Це дистанція спілкування, де лише завдяки певному проміжку зберігається необхідний для спілкування ритм: цикл долучення, цикл роз'єднання, нове посилення долучення. Обрати і витримати цю діалектично обґрунтовану дистанцію складно, оскільки між явищами культури і поняттями про ці явища завжди існує простір, в якому, з одного боку, міститься активність індивідуальної свідомості, а з іншого – багатство історичного часу. Їхня взаємодія провокує створення певної системи. Якщо це не система культури, то це, принаймні, система знання про культуру – етнокulturу України.

Зазначена дистанція, усвідомлювана авторами, допомагає створити міжкультурний діалог всередині культури. Йдеться про космос понять, за якими стоять явища (або феномени), що подекуди не набули стійких рамок, більш-менш конкретних абрисів, а відтак автори дошуковуються формулювань, а самі поняття – в інтерпретаційних руках дослідників – прагнуть вичерпності і повноти. На колях цього пошуку можна спостерегти багато нового й цікавого.

По суті, читач Енциклопедії рухається від загального, але особисто усвідомленого відчуття складнощів побутування кожної людини (як елемента культурної дії) до розуміння розривів між словом і невисловленим внутрішнім конфліктом "співбесідника" і, нарешті, до самої серцевини спілкування з культурою як явищем буття узагалі: до особливих і неповторних форм перетворення "свідомості на культуру". Ці форми в авторському викладенні є адекватними нашому часові. Вирішуючи разом із дописувачами Енциклопедії і дослідницею, і навіть моральнісне завдання, вкорінене у "презумпції невинуватості" і неповторності українців минулого, читач наче входить *in media res* у напружені перипетії найреальнішого спілкування з власним минулим і власним сьогоденням, узятими в генерально, енциклопедично охопленій спосіб.

Автори доводять, що семіотична типологізація культур може бути проведена не лише в історико-культурному плані, не тільки у вертикальному розрізі, а й на рівні однієї і тієї ж епохи: в

горизонтальному зрізі, не тільки діахронно, а й синхронно. Можуть бути вивчені "мови", притаманні тим чи іншим соціальним спільнотам як елементам культури сучасної епохи, де все, що було раніше, якщо своєчасно не загинуло, перетворюється на сучасність.

У статтях Енциклопедії зазначається, що так звана масова культура (якою є у переважному відсотку будь-яка етнокультурна) не заслуговує на зневажливе ставлення. Як саме масова культура деформує стихійну суспільну потребу в її "подоланні" – хоча й тема для окремих досліджень, втім ці питання також знайшли віддзеркалення у рецензованому виданні.

Якою буде культура завтрашнього дня, можна лише припускати, але безсумнівними її особливостями, на думку авторів, мабуть, повинні вважатися дві: вона буде еkleктичною і плуралістичною. Еkleктичною – через те, що еkleктичною є будь-яка культура, і тільки здалеку епоха Петrarки чи Котляревського здається цілісною й єдиною. Якби нас перенесли в їхній світ, і ми побачили його зсередини, з'ясувало би в очах: важко відрізнити "найголовніше" від пережитків минулого і паростків нового. Як би не було, слід міцно усвідомлювати, що маскультура (субкультура), форми прояву якої зараз викликають обурення у пересічних людей, це не руйнація культури, це просто інша форма культури.

Звісно, найщільнішу цікавість викликають лише ті предмети, речі, що породжуються людиною творчою, і саме про такі результати йдеться в Енциклопедії. Немає сумніву, що одні й ті самі речі у різних умовах роблять або позитивний, або негативний вплив на особистість. Якщо б людям була байдужа предметна форма задоволення потреб, не виникло б того розмаїття близьких за функцією речей, за допомогою яких у різних культурах і субкультурах задовольняються однакові або схожі потреби. Головне, не випускати з уваги, що не всі потреби людини пов'язані зі споживанням в його утилітарно-практичному сенсі: людські потреби у свободі, русі, вільній творчості, тобто у продуктивному творчому творенні лишаються вищими потребами і становлять найвищу цінність. Суспільство ж як всенародний носій явищ культури має сприяти примноженню такого роду речей, які залишаються в історії надовго, живлячи культуру багатьох наступних поколінь.

Відтак, найбільш точним визначенням культури є: культура це форма творчої зупинки часу за допомогою матерії – на відміну від цивілізації як форми нетворчої його зупинки. У статтях Енциклопедії доведено: кожне суспільство характеризується двома формами культури – культура низів забезпечує стабільність суспільства, його міцність і майже кастову замкненість; культура верхів (причому не адміністративних, а інтелектуальних) забезпечує динамічність, прагнення до заданого зовні ідеалу, інтернаціональність. Культура – поняття не оцінне: якщо не може бути культури повної або неповної, поняття про культурні цінності все ж таки існує. Зрозуміло, що вічних цінностей немає: є низка тимчасових цінностей, з яких кожний час робить свій відбір і, щоб відрізнити їх від інших, іменує відібрані цінності "вічними".

Чому саме зараз, у другому десятилітті ХХІ століття, майорить питання про засвоєння минулого, про причащення до етнічних коренів української культури? Через те, що наше суспільство наближається, напевно, до великого культурного перелому. Поширення освіти (тобто знайомства зі своїм і чужим минулим), розвиток культури – процес нерівномірний. У ньому чергуються періоди, які М.Л. Гаспаров умовно назвав "поширення вшир" і "поширення вглиб". Поширення вшир – це значить: культура захоплює новий прошарок суспільства, поширюється в ньому швидко, але поверхово, в спрощених формах, в елементарних проявах – як загальне знайомство, а не внутрішнє засвоєння, як завчена норма, а не внутрішнє перетворення. Поширення вглиб – це значить: коло носіїв культури залишається тим самим, помітно не розширюючись, але знайомство з культурою стає більш глибоким, засвоєння її більш творчим, форми її прояву більш складними. Втім, незважаючи на величезну пропускну здатність найновіших каналів інформації, сучасна людина у широкому сенсі так само продовжує орієнтуватися в соціальному просторі за допомогою інформації, отриманої від речі: вимушено – вшир, вільно – вглиб.

Оскільки статті Енциклопедії присвячені деталям культури, автори намагаються побачити і репрезентувати такі деталі як щось більше, ніж їхній контекст, а це можливо лише у нелукавому пафосі певного бачення цього контексту, до певної міри у пафосі "прощавального відсторонення" від культури. Адже кожна культура несе у собі не лише таїну свого народження, а й таїну своєї смерті.

Сучасне українське суспільство перебуває на порозі нової смуги розповсюдження культури вглиб: на периферії (не в географічному, а в соціальному сенсі) ще не закінчилося поверхневе засвоєння форм традиційної культури, а в центрі вже розпочалися нові і не всім зрозумілі спроби переробки засвоєного, які в усі часи називалися авангардом. Взаємонерозуміння центру і периферії може бути гострим, у ньому масова культура спирається на "нашу спадщину", погано перетравлену, а авангард, як йому і належить, демонстративно від цієї спадщини відштовхується, втім, теж спираючись на традиції, тільки інші. Але зрозуміло: коли минуле б'ється з майбутнім, завжди перемагає майбутнє. Найбільш об'єктивно цей процес відбиває сучасне візуальне мистецтво України, оскільки мистецтво у широкому його значенні – це характеристика будь-яких естетичних потенцій будь-якої творчої діяльності, а творчих людей багато.

Періоди особливого розквіту мистецтва виникають, коли з'являється суспільна потреба або у утвердженні нових гуманістичних цінностей, або у нехтуванні ними. Це частіше за все відбувається у переломні епохи, у період формування нових суспільних відносин. Так було в епохи Відродження й Просвітництва. З цим пов'язаний дивовижний злет літератури ХІХ століття, революційного мистецтва

буремних 1920-х років. Те саме можна спостерігати й зараз у царині сучасного (контемпорарного) українського мистецтва.

На відміну від культури (і цивілізації), мистецтво не має особливої області практичного застосування, яка відігравала би таку саму роль, яку, скажімо, техніка відіграє щодо науки. Через те, що у мистецтві теоретичний і практичний аспекти ставлення до світу сплавлені у єдиному процесі художньої діяльності, котра формує свій об'єкт на стадії завершеності та індивідуальної потреби, що вже не потребує доробки. Головне полягає в тому, що продукти мистецтва з початку засвоюються як елементи життєвого світу, світу культури, їхня форма дозволяє їм увійти у буттєву сферу особистості, через те вони звернені до людини уповні, з усім розмаїттям її суспільних та індивідуальних інтересів, потреб і здібностей.

Давно помічено, що культури знайомляться і зближуються одна з одною, немов люди – в два прийоми. Спочатку вони повинні помітити одна в одній загальне, інакше знайомство неможливе; потім вони мають помітити одна в одній різне, інакше знайомство буде нудним. Зрозуміло, що на практиці це загрожує крайнощами: якщо одна культура бачить в іншій подібне, то вона уявляє, що це не подібність, а тотожність, аж до дрібниць, і ображається, що це не так; якщо ж вона бачить в іншій культурі несхожість, то зверхньо відкидає її як варварську (мусульмани вважали дикунами християн, а християни мусульман). Аби пояснити і виправдати ці культурні відмінності, щоб вони не заважали, а допомагали єднанню людства, потрібне озирання у минуле: як там, в протистоянні силам природи, з цим справлялися? Розв'язанню цієї проблеми також присвячена рецензована Енциклопедія.

Зміст і наповнення видання спрямовані на те, щоб показати, в який саме спосіб українська культура йшла до самої себе у безлічі та розмаїтті явищ і артефактів, як саме вона виглядає на теперішній час, на що можна сподіватися у майбутньому. Упорядники і автори Енциклопедії були певні того, що її матеріали до певної міри принагідні для відповіді на хрестоматійні кантівські запитання: що я можу знати? що я можу робити? на що я можу сподіватися? що таке людина? Можна знати тільки те, що доступно і потрібно. Робити можна усе, що в наших силах. Сподіватися можна лише на себе і на Бога. А людина – це людина, найдивовижніша з істот.

Отже, читач отримав видання про культуру і мистецтво, котре виявилось культурним явищем.